

9. PROBLEMATIKA REGIONALNOG RAZVOJA CRNE GORE

Janko Radulović

Sažetak: Razvoj je trajan stohastički proces, zavisan od mnoštva istorijskih, političkih, socijalnih, ekonomskih, demografskih, kulturnih, etničkih i drugih faktora. Zbog uticaja tih faktora, u mnogim zemljama pa i u Crnoj Gori je prisutna regionalna razvojna i urbana polarizacija, te su neophodni trajni naponi da se prevazilaze naslijeđene strukturne disproporcije. Danas je u ruralnim prostorima Crne Gore usporena dinamika življenja jer je selo dugo u procesu propadanja. Vitalni elemenat je stalno migrirao zbog ekonomskih, socijalnih, istorijskih, sociokulturnih i drugih razloga uslovivši neracionalnosti i disproporcionalnosti u ekonomskom i demografskom razvoju Crne Gore.

Nova regionalna politika CG mora biti usklađena sa regionalnom razvojnom politikom EU, okrenuta projektnom pristupu, novoj privrednoj strukturi sa sektorima budućnosti, investicijama u inovacije, nove tehnologije, obrazovanje i usavršavanje, okrenuta 'logici razvoja' i efikasnog korišćenja resursa na principima održivog razvoja, a ne 'logici' dotacija. Za Evropu regija, čiji će dio uskoro biti i Crna Gora, biće veliki izazovi dalja globalizacija, demografske promjene, klimatske promjene i energetska zavisnost. Nastavak kohezivne politike, politike prekogranične i transregionalne saradnje u svim oblastima, podržane od strukturnih i kohezionih fondova, vodiće razvojnoj konvergenciji i sve većem ujednačavanju uslova života i rada na prostoru cijele EU.

Ključne riječi: *nerazvijenost, razvoj, region, regionalni razvoj, neravnomjerni razvoj, demografske promjene, resursi, strategija razvoja, država, tržište, ruralni prostor, politika regionalnog razvoja, ekonomska politika, razvojni projekti, ruralni turizam, integracija, infrastruktura, obrazovanje, tehnologija, kultura, nezaposlenost, urbanizacija, preduzetništvo, investicije, strukturni fondovi, životna sredina, održivi razvoj*

Abstract: Development is permanent stochastic process, dependent on large number of historical, political, social, economic, demographic, cultural, ethnic and other factors. On account of these factors in many countries and in Montenegro, regional development and urban polarisation exists, which requires permanent efforts to overcome inherited structural disproportions.

Today in the rural space of Montenegro dynamic of life is slow, because the villages have been in process of devastation for a long period of time. The vital element migrated perma-

---

* Prof. dr Janko Radulović, Univerzitet Mediteran, Podgorica

nently because of economic, social, historical, structural and other reasons, what caused unracionalities and disproportions in economic and demographic development of Montenegro.

The new regional policy of Montenegro must be coordinated with regional development policy of EU, turned to project access, new economic structure with sectors for future, investment in innovations, new technology, education and improvement, turned to 'logic of development' and efficiency in using of resources on principles of sustainable development, and not to 'logic of dotations'. Globalization, demographic changes, climate changes and energetic dependence will be the great challenge for the regions of Europe, the part of which Montenegro will soon become. The continuation of policy of cohesion, policy of cross-border and transregional cooperation in all fields, supported by structural and cohesion funds, is going to lead to regional development convergency and to greater equalizing of life and work conditions in the space of all Europe.

Key words: *underdevelopment, development region, regional development, uneven development, demographic changes, resources, state, market, rural area, regional development policy, technology, culture, unemployment, urbanization, entrepreneurship, investments, environment, structural funds, sustainable development, economic policy, development projects, rural tourism, integration, infrastructure, education*

1. Razvoj je trajan, dinamičan, ali i stohastički proces mijenjanja strukture privrede i njenih performansi, proces zavisan od mnoštva istorijskih, političkih, socijalnih, ekonomskih, demografskih, geografskih, kulturnih, etničkih i drugih faktora. To je proces stalnog ulaganja napora da se jačanjem proizvodnih mogućnosti privrede i snaženjem njene konkurentnosti, osavremenjavanjem tehnologija, podizanjem obrazovnog i kulturnog nivoa stanovništva, kvaliteta menadžmenta itd. uvećava bogatstvo zemlje i pojedinca. Otuda je teorija razvoja, kao vrlo složena problematika, važan dio moderne ekonomske teorije.

Kod mjerenja stepena privrednog razvoja obično se kao pokazatelj koristi obim ostvarenog domaćeg proizvoda ili njegova mjera *per capita*, dok se za tempo razvoja koristi stopa rasta realno ostvarenog domaćeg proizvoda! Ali, takođe, kao dodatni pokazatelji se mogu koristiti razni demografski faktori kao što su dužina ljudskog vijeka, procenat nataliteta, procenat smrtnosti, broj ljekara na 1000 stanovnika, procenat nepismenih, utrošak energije, zastupljenost nekih glavnih proizvoda u ishrani (meso, mlijeko, hljeb, voće...), zatim stepen urbanizacije, obim slobodnog vremena itd.

Kao dokaz privredne moći jedne zemlje mogu da se koriste kapitalna opremljenost, nivo produktivnosti rada, udio industrije, poljoprivrede, sektora usluga i sl. u BDP-u, zatim učešće spoljne trgovine u BDP-u, učešće privatnog sektora u ukupnom vlasništvu ili ostvarenoj proizvodnji, razvijenost finansijskih institucija i tržišta kapitala, razvijenost pravnog sistema i zaštita privatnog vlasništva, razvijenost komunikacija: saobraćajnih, telekomunikacionih i drugih, očuvanost životne sredine i sl.

Posebnu sliku o razvijenosti jednog društva i kvalitetu života u tom društvu, pružaju dostignuti stepen sigurnosti i demokratije u njemu: demokratska vlast i višepartizam, opšte slobode i ljudska prava, eliminacija svih oblika diskriminacije: rasne, vjerske, nacionalne, političke i dr.

2. Kod nerazvijenih zemalja, koje karakteriše neravnomjernost razvoja, su, obično, niska kapitalna opremljenost i niska produktivnost rada, skupa proizvodnja, visoka nezaposlenost, ekonomska nestabilnost uz stalan rast cijena, visok udio nekvalifikovane radne snage u ukupnoj ponudi radne snage, nerazvijeno preduzetništvo i nedovoljno stimulatívna klima za njegov razvoj, nesigurna pravna regulativa, nerazvijenost finansijskih institucija i tržišta kapitala, nedovoljna uključenost privrede u međunarodnu podjelu rada i nisko učešće u svjetskoj trgovini itd. Koliko god da ove zemlje ulažu napore na planu razvoja, razvoj siromašnih zemalja je usporeniji u odnosu na razvoj razvijenih, tako da se jaz stalno širi i nerazvijene zemlje sve teže podnose teret sadašnje globalne finansijske i ekonomske krize.

Države koje su demografski, ekonomski i politički polarizovane, koje imaju razvijene djelove ili samo određene centre, a nerazvijenu periferiju ili čak čitave oblasti, države koje karakterišu razvojna i urbana polarizacija, odnosno neravnomjeran razvoj, u kojima je ukupna dinamika rasta stanovništva pod snažnim uticajem društveno-ekonomskih i političkih promjena, direktno se suočavaju sa naglašenim problemom regionalizacije i potrebom koncipiranja nove politike regionalnog razvoja na sasvim drugačijim osnovama od dotadašnje, kako politike regionalnog razvoja tako realizacije te politike. Aktuelnost problema regionalnog razvoja i demografski tokovi u vezi sa njima donose niz otvorenih problema koji traže ozbiljno interdisciplinarno analiziranje i rješavanje...

3. Globalna zajednica sve brže mijenja svoju arhitekturu i jača ekonomska i druga međuzavisnost privreda. Uporedo sa tim procesima, mijenja se i dograđuje proces evropskih integracija.

Evropska unija, kojoj i prostor Zapadnog Balkana teži, ulaže velike napore na prevazilaženju strukturnih disproporcija koje postoje kod zemalja članica, primjenom strukturnih politika među kojima je regionalna politika najznačajnija. Regionalna politika EU ima za cilj strukturno prilagođavanje privrednih djelatnosti, preduzeća, poljoprivrednih gazdinstava, preduzetnika, zaposlenih. Takvo uspostavljanje prostorno-ekonomsko-socijalne kohezije na prostoru EU može biti prepreka za potencijalne skokove i uticaje na nacionalne i regionalne ekonomije koji mogu doći sa globalnog tržišta.

Pošto je EU postala jedinstveno tržište a opredijelila se za koncept ekonomske i monetarne unije, cilj joj je da preko strukturnih fondova podrži realizaciju onih razvojnih inicijativa koje su komplementarne sa zajedničkim ciljevima Unije.

Nastoji se naći kompromis između dva osnovna cilja Unije:

- a) jačanja funkcionisanja tržišne privrede i
- b) prevazilaženja izraženih međuregionalnih dispariteta tamo gdje ovi predstavljaju prepreku ostvarenju usklađenog razvoja i nesmetanom protoku ljudi, kapitala, informacija.

Ti problemi su dosta usloženi nakon proširenja Unije u 2004. i 2007. godini.

Regionalna integracija Balkana, posmatrana u kontekstu ekonomske i druge integracije moderne Evrope, treba, takođe, biti posmatrana kao imperativ savremenog i budućeg društveno-ekonomskog razvoja cijelog regiona.

Kao plod demokratskih kompromisa, na prostoru Evrope se javljaju regioni kao teritorijalno-ekonomske cjeline u funkciji ravnomjernog regionalnog razvoja i što efikasnijeg korišćenja i usmjeravanja fondova Evropske unije. Regioni su obično omeđeni prirodnim granicama (rijekama, planinama, morskim obalama i sl.), istorijskim i administrativnim granicama itd. Tako se za definisanje regiona, osim stanovništva, uzimaju u obzir i drugi dodatni kriterijumi: homogenost regionalnih statističkih jedinica, istorijska tradicija, geopolitičke prilike, struktura privrede, razvijenost pojedinih regionalnih osobina, veličina teritorije, komplementarnost sa okruženjem i drugi.

Prilagođavanje definicije regiona se vrši radi lakše i obuhvatnije statističke analize NUTS-Nomenclature of Territorial Units for Statistics (Nomenklatura teritorijalnih jedinica za statistiku) i postizanja međunarodne uporedivosti regiona prema nivou razvijenosti. NUTS je hijerarhijska klasifikacija regiona prema broju stanovnika (nivo prvi od 3 do 7 miliona; drugi od 800 000 do 3 miliona; treći od 150 000 do 800 000; itd.) pa se države, zavisno od broja stanovnika, dijele na regione prvog, drugog, trećeg nivoa. U skladu sa ovom klasifikacijom, preliminarno Crna Gora će biti tretirana kao jedinstvena regionalna cjelina (treći nivo) sa tri podregiona: sjeverni središnji i primorski.

Razvijeni regioni mogu, sa stanovišta društvenoekonomskih kriterija, efikasno regulisati pitanja daljeg sopstvenog ekonomskog razvoja i planiranja prostora, mogu sami poboljšavati dinamiku življenja, rješavati demografske probleme, uslove sporta, pitanja zdravstva, obrazovanja, kulture, ekološke zaštite, primjenu zakonodavstva itd.

To nije slučaj sa nerazvijenim regionima! Njima je potrebna značajna razvojna podrška! Zato je cilj evropske regionalne politike da se ojača ekonomska, socijalna i teritorijalna kohezija i smanje regionalne razlike u nivou razvijenosti između regiona u zemljama članicama! U skladu sa tim potrebama se i alociraju regionalni razvojni fondovi! U cilju postizanja razvojne konvergencije regiona alocira se 81,5% raspoloživih sredstava; radi jačanja konkurentnosti i zapošljavanja 16%; a za teritorijalnu saradnju (prekograničnu, transnacionalnu radi teritorijalne integracije i međuregionalnu saradnju) 2,5% raspoloživih sredstava fondova.

Takođe, u eri ubrzane ekonomske, političke kulturne i druge integracije moderne Evrope, kao izražena potreba u funkciji rješavanja pitanja razvoja za dobro građana, formiraju se i nadnacionalna tijela na koja se dobrovoljno prenosi dio nacionalnog suvereniteta: od bezbjedonosne i ekološke politike, do krivično-pravnog zakonodavstva a sve u cilju ostvarivanja boljeg kvaliteta života za sve njene građane!

4. Nacionalna država, koja se dugo odlikovala „jedinstvom nacije i države”, tj. monopolom sile, za očekivati je da će stalno mijenjati svoju poziciju i ulogu. Ona je, do sada, sama rješavala razvojne probleme u regionima i brinula o njihovom ujedna-

čenom razvoju. To je država radila u ime građana i upravljala ekonomskim, društvenim, kulturnim i političkim i drugim resursima koja su opšte vlasništvo.

Centralne vlasti mogu i treba da zadrže pod kontrolom vojsku, policiju, spoljnu politiku, monetarnu i carinsku politiku i zaštitu univerzalnih ljudskih prava i sloboda. Obaveza je države da koncipira strateška dokumenta na planu smanjenja regionalnih neravnomjernosti, ali na novim principima, a da, nakon analize regionalnog siromaštva, definiše finansijske podsticaje i mjere demografske revitalizacije, uskladi sistem mjera socijalne, poreske i razvojne politike sa razvojnim ciljevima, kako na urbanom tako i na ruralnim prostorima, koristeći se dobrim iskustvima drugih, razvijenijih zemalja.

5. Evropa regija, kao model harmonizacije različitosti, ima šansu da prevaziđe nedovoljnu efikasnost, bolje reći neefikasnost nacionalne države! Regionalizacijom se pruža alternativa za izjednačavanje „društvenih neravnina” ranijim tradicionalnim putem, upotrebom sile i komandovanja!

Politika EU u oblasti podsticanja regionalnog razvoja suštinski je usmjerena na harmonizaciju u regionalnom razvoju zemalja članica, ali i Balkana, kako bi se doprinosilo usklađenijem regionalnom razvoju cijele Unije. Regionalna saradnja se zato stalno širi. To je proces u kome učestvuju sve članice kroz razne projekte i programe kao što su: programi za preduzetništvo i inovacije; programi podrške informacionim i komunikacionim tehnologijama; programi energetske održivosti, programi jačanja evropske saradnje u okviru visokog obrazovanja; programi jačanja istraživačkog rada itd., a sve u cilju postizanja efikasnijeg ekonomskog rasta, razvoja infrastrukture, rasta zapošljavanja, jačanja konkurentnosti i podizanja kvaliteta života.

Prekogranična saradnja i transnacionalna saradnja, usmjerene na razvojnu integraciju susjednih teritorija, imaju stalnu podršku Evropske unije. Kroz partnerski odnos sa regijama iz okruženja i regijama iz drugih država, na nizu razvojnih projekata, doprinosi se ravnomjernijem regionalnom razvoju. Kroz prekograničnu i transnacionalnu saradnju se stvara dobra osnova za efikasnu realizaciju onih projekata koji se tiču problema infrastrukture, zajedničkih ekoloških, socioekonomskih uslova, razvoja zajedničke turističke ponude, zaštite prirode, zaštite životne sredine, zaštite kulturne baštine i dr. Partnerstvo između organizacija i institucija iz susjednih zemalja odnosi se obično na privredni razvoj susjednih teritorija, sa naglaskom na razvoj poljoprivrede, turizma i ruralnog razvoja, unapređenje životne sredine uz zaštitu, promovisanje i racionalno upravljanje prirodnim resursima.

Tako se, u širim ekonomski, demografski i teritorijalno vezanim prostorima, postiže društvena, razvojna i kulturna kohezija.

6. Danas je na ruralnim prostorima Crne Gore usporena dinamika življenja uprkos činjenici da je država, u posljednje vrijeme, preduzimala mjere za revitalizaciju sela, gradnjom puteva, električnih vodova, vodovoda, komunalnih objekata itd. Činjenica je da su ti naponi u mnogim slučajevima zakasnjeli i bez očekivanih su efekata jer je vitalni elemenat odranije tražio druge prostore za svoju perspektivu i no-

vi život. Ako se nastave postojeća demografska kretanja, nastaće superkoncentracija u glavnom gradu sa nizom pratećih socijalnih problema.

Naše selo je dugo u procesu propadanja iz niza razloga, a dijelom iz nemara i nepostojanja osmišljene strategije razvoja zemlje kao cjeline! Mnogi od ovih prostora su, u određenim geostrateškim i kulturno-istorijskim i drugim okolnostima, većinom bili privremena staništa stanovništva! Egzistencija na tako malom, pasivnom i oskudnom prostoru je pružala šansu samo za tragično preživljavanje. To je svim naseljima određivalo sudbinu, tipove, modele, raspored, putnu i drugu infrastrukturu, oblik kuća, vrstu materijala za gradnju itd.

Stihijni razvoj je doveo do zanemarivanja ruralnih prostora, odvojio njihove stanovnike od životnih resursa, polja, ruda, voda, itd., a te resurse učinio mrtvim kapitalom u velikom dijelu zemlje, kapital izložen eroziji, degradaciji, grabežnoj proizvodnji i eksploataciji itd. Ljudi su odlazili, a hrana je uvožena! Polja nijesu obrađivana, a tekao je proces ubrzanog degradiranja prostora! Naši gradovi su ostajali bez bogatog ruralnog zaleđa, bez modernih ruralnih prostora!

Život na selu nije kod nas shvaćen kao život blizak zdravoj prirodi pa da se politika razvoja sela tijesno veže sa poljoprivrednom politikom u funkciji regionalnog i lokalnog razvoja, imajući u vidu značaj poljoprivrede u restrukturiranju regiona koji su ili zapostavljeni ili devastirani neracionalnim korišćenjem resursa u regionu!

7. Beperspektivnost življenja stanovništva u tom prostoru i stalne migracije zbog ekonomskih, istorijskih, socijalnih, sociokulturnih i drugih razloga su još više iskomplikovali razvoj. Odsustvo ozbiljne demografske politike u razvoju i raspoređivanju stanovništva uslovalo je disproporcionalnost i neracionalnost u ekonomskom razvoju, migriranje vitalnog dijela stanovništva koje i dalje traje. Nestala je normalna reprodukcija života i proizvodnje na ruralnim prostorima Crne Gore! Na ruralnim prostorima je ostao manje vitalan elemenat u dobu kada nije u stanju da reprodukuje novi život.

Rezultati nekoliko posljednjih popisa stanovništva Crne Gore potvrđuju neke od ovih nepovoljnih tendencija u kretanju ukupnog stanovništva:

- iscrpljivanje rasta ukupnog broja stanovnika i već se može govoriti o njegovom opadanju;
- dugoročna tendencija smanjenja broja rođenih, a povećanja broja umrlih;
- stalno samanjenje vitalnog indeksa;
- stagniranje broja sklopljenih brakova uz tendenciju rasta broja razvedenih;
- stalne migracije sa ruralnih ka urbanim prostorima i koncentracija stanovništva u opštinskim centrima;
- rast broja praznih naselja;
- migracija stanovništva iz sjevernog ka srednjem i primorskom regionu, koji tako imaju mehanički priliv i pozitivan migracioni saldo (naredne tabele);
- porast broja stanovnika u inostranstvu.

Tabela 9. 1. Stanovništvo po regionima u Crnoj Gori

Region C. G.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2003.
Sjeverni	198669	217988	230045	228968	218592	222030
Srednji	145126	170499	202708	239571	261756	291198
Primorski	76078	83407	96851	115771	134687	159328
Ukupno	419873	471894	529604	584310	615035	672556

%

Region	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2003.
Sjeverni	43,32	46,19	43,44	39,19	37,17	33,01
Srednji	34,56	36,13	38,28	41,00	42,56	43,30
Primorski	18,12	17,68	18,28	19,81	20,27	23,69
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

*Podaci službene statistike (4; CANU 2006)

U takvim okolnostima naša zemlja već kasni da se razvojni i ekološki izmijeni sudbina ruralnih prostora!

8. Strategijom regionalnog razvoja obično se definišu dugoročni putevi i pravci razvoja pojedinih područja u zemlji i zemlje u cjelini! Strategija mora da doprinese usklađivanju mogućih suprotstavljenih razvojnih ciljeva koji su utvrđeni na različitim nivoima društveno-ekonomskog razvoja, da doprinese premošćavanju jaza između neusaglašenih sektorskih politika, kao i uspostavljanju sistema uzajamnih predloga budućeg razvoja. Strategija budućeg regionalnog razvoja mora da uravnoteži tri ključna faktora održivog razvoja:

- održive ekonomije i tehnologije;
- održivi razvoj društva na bazi socijalne ravnoteže i
- zaštitu životne sredine uz racionalno raspolaganje resursima.

Vlada Crne Gore je ponudila Strategiju regionalnog razvoja kao jedan od razvojnih dokumenata uz naglasak da je regionalni razvoj, kao dugoročan i složen strukturni problem, bio pod snažnim uticajem istorijskih, ekonomskih, prirodnih, demografskih, strukturnih i drugih faktora. Dokumentat je vrlo sadržajan, uspješno koncipiran, ilustrovan nizom analiza i podataka koje su bile dobra osnova za donošenje zaključaka o dosadašnjim procesima i problemima u toj oblasti, ali i dobra osnova za davanje preporuka za rješavanje naslijeđenih problema koji su uzrokovali ekonomsko zaostajanje uz stalno ili privremeno ekonomsko migriranje stanovništva i napuštanje brdsko-planinskih, ali i urbanih prostora.

Analizom je utvrđena veoma velika disproporcija u razvoju između sjevernog, središnjeg i primorskog subregiona! Bez obzira na raspoložive resurse sjevernog subregiona (pretežni dio od ukupnog hidropotencijala, cjelokupne rezerve uglja, 67% obradivih površina, 71% ukupne drvne mase, 70% stočnog fonda, rezerve olova i cinka, resursi za razvoj zimskog i ekoturizma itd.), koji obuhvata 53% teritori-

je i 31,44% stanovništva), ovaj subregion ostvaruje samo od 16 do 18% BDP-a Crne Gore! Sjeverni subregion, u odnosu na druge subregione, naglo ekonomski i tehnološki zaostaje u razvoju, u visini BDP-a po stanovniku, što prati porast nezaposlenosti i siromaštva i dalje demografsko pražnjenje i urbanih i ruralnih prostora tog subregiona.

Sve analize ukazuju na direktnu međuzavisnost regionalnog i demografskog razvoja te da demografski ugrožena područja zahtijevaju poseban scenario razvojne podrške u finansijskom, demografskom i drugom smislu! Biće veoma ozbiljan izazov za donosiocje ekonomske i razvojne politike da nađu način i puteve da se 'razvojno klatno' koje je odavno, decenijama, od siromašnih predjela i sjevernog i drugih subregiona zemlje, usmjereno ka drugim bogatijim, perspektivnijim subregionima u zemlji i širem okruženju, koliko toliko uspori ili, u novim scenarijima razvoja, neki od tih razvojnih tokova čak preusmjere i aktiviraju u regionima koji su ekonomski, razvojno i demografski devastirani.

Strategija razvoja Crne Gore, u srednjem i dugom roku, ima za cilj dinamičan ekonomski rast uz sve veće učešće privatnog sektora; valorizovanje ekonomskih i drugih potencijala te povećanje konkurentnosti naše privrede; uključivanje u evropske integracione procese uz porast stranih direktnih investicija; rast životnog standarda; ravnomjeran regionalni razvoj i očuvanje životne sredine! Ovi ciljevi i raspoloživi resursi opredjeljuju strateške pravce razvoja Crne Gore: prvenstveno u pravcu razvoja saobraćaja, tehničke, komunalne i druge infrastrukture, zatim razvoja turizma i poljoprivrede, razvoja energetike i korišćenja značajnih šumskih resursa, izmjenne konfiguracije privredne strukture razvojem malih i srednjih preduzeća, u pravcu jačanja preduzetništva, razvoja uslužnih djelatnosti itd.

Dinamičan razvoj privrede Crne Gore ne može biti ostvaren bez usvajanja i primjene novih tehnologija i znanja u svim oblastima, a posebno u oblasti informatičkih tehnologija! Ti procesi bi se adekvatno odrazili i na prevazilaženje regionalnih razlika koje su sada vrlo izražene. Forsiranje 'logike razvoja' umjesto 'logike pomoći i dotacija' uz stimulativnu normativnu regulativu je aktivna podrška javnoj politici regionalnog razvoja.

9. Regije moraju dobiti šansu da zadrže različitosti i dobiti mogućnost da rješavaju ključne ciljeve razvoja kao što su: izgradnja infrastrukture, brže zapošljavanje, brži ekonomski razvoj, razvoj obrazovanja, kulture itd. Građanima je u sopstvenom interesu da sami, 'iz baze', podstiču ekonomski razvoj, da budu bezbjedni, da imaju čistu vodu i hranu, izgrađene dobre saobraćajnice, da imaju potrebne energente, uslove mira i slobode itd., te zato moraju dobiti mogućnost da u tome participiraju!

Građanima je potrebna ekonomski razvijena i demokratskim formama bogata lokalna zajednica, regija ili više njih u kojima mogu efikasnije rješavati svoje vitalne interese. Što je moguće rješavati na lokalnom, odnosno na regionalnom nivou, to treba efikasno rješavati na tom nivou, a što nije moguće, to treba prepustiti nacionalnoj državi!

Regionalni razvoj iziskuje kontinuirane napore i ne prestaje potreba za dogradnjom i usavršavanjem politike regionalnog razvoja, iako se realizacijom određenih projekata ostvari izvjestan nivo razvoja!

10. Nasljeđe vezano za politiku regionalnog razvoja u našem prostoru se mora „pretresti“! Moraju se naći novi putevi razvoja područja koja su pogođena iseljavanjem, koja imaju nepovoljnu privrednu strukturu, usporen razvoj i stalno zaostajanje, moraju se naći putevi i mjere koje će biti u funkciji prevazilaženja naslijeđenih disproporcija: demografskih, ekonomskih, političkih, kulturnih i drugih, kako bi se postigao održiv i ujednačeniji regionalni razvoj! Crna Gora, kao potencijalni kandidat za članstvo u EU, mora modernim rješenjima ići u susret regionalnoj politici EU kako bi koristila razne komponente instrumenata pretpristupne pomoći – IPA (Instruments for Pre-accession), pristupne pomoći za razvoj institucija i prekograničnu saradnju, te dobijanjem statusa kandidata i pomoći za regionalni razvoj, razvoj ljudskih resursa i ruralni razvoj.

Mnoge zemlje, radi efikasnijeg upravljanja društvenim poslovima, stalno obogaćuju novim formama svoje iskustvo i upravljanje, uvode novi, srednji ili „mezo“ nivo između centralne vlasti i lokalnih samouprava. Na tom nižem nivou se sinergetski uvećavaju svi resursi, naročito ekonomski, bezbjedonosni, kulturni, informatički i drugi.

Nužno je rasvijetliti uzroke koji su, usljed realnih disproporcija u demografskoj veličini i ekonomskoj moći pojedinih regiona i regija, doveli do nekoherentnosti i asimetričnosti političkog, ekonomskog i urbanog sistema a time i do neuravnoteženog regionalnog razvoja, do pojave mnogih područja sa ekonomski depresivnom i demografski praznom periferijom!

11. Kuda vodi takva disfunkcionalnost sistema koji je prepreka kretanju kapitala, radne snage, ideja, preduzetništva...? Da li su tome uzrok stihijni razvoj gradova uz zapostavljanje razvoja njihove okoline u prethodnim epohama te otuda, posljedično, prateći problemi sa velikom i prekomjernom koncentracijom stanovništva i privrednih aktivnosti u njima?

Da li se ti procesi manifestuju kao problem jakog i razvojno privlačnog jezgra i nerazvijene, slabe periferije? Svi ti procesi traže naučno i višedimenzionalno analiziranje radi pronalaženja dobrih i održivih rješenja!

Regionalna politika je zato bitna aktivnost svake odgovorne vlade! Ona treba da vodi ka stvaranju preduslova za formiranje modernog i prosperitetnog društva, društva znanja kojem takvo društvo neminovno teži!

12. Jačanjem Evropske unije i njena regionalna politika razvoja postaje sve aktivnija i zahtjevnija. Razlike u nivou razvijenosti postoje kako između zemalja članica tako i okviru samih zemalja. Cilj je eliminisati postojeće disparitete u nivoima razvijenosti između i zemalja članica i regiona u njima (o čemu govori naredna tabela).

Regionalnu politiku Evropske unije zapravo sumiraju dvije riječi:

– solidarnost – sa ciljem ostvarivanja koristi za sve građane i regione koji su u ekonomskom i društvenom smislu ispod prosjeka razvijenosti regiona u EU, i

– kohezija koja koristi svima, nakon smanjivanja jaza između siromašnijih zemalja i regiona!

EU podstiče održivi razvoj Evrope baziran na uravnotežnom razvoju i promociji ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije i solidarnosti između zemalja članica Unije (čl. 3 Ugovora o EU).

Praksa stabilizovana u Evropskoj uniji je takva da se jasnom i snažnom regionalnom politkom daje podrška regionima koji su ispod 75 % prosječne ekonomske razvijenosti kako bi lakše savladali probleme zapošljavanja, ekonomskog razvoja i razvoja obrazovanja itd.

Tabela 9. 3. Regionalni GDP/stanovniku u EU, 2005

Zemlja	Godina	GDP/stanovniku (PPS, EU27 = 100)		
		Nacionalno	Najbogatiji region	Najsiromašnji region
Bugarska	2007	35.3	52.2	26.9
Rumunija	2007	35.4	74.8	24.2
Latvija	2004	49.9	n.a.	n.a.
Poljska	2004	51.3	81.2	35.0
Litvanija	2004	53.2	n.a.	n.a.
Slovačka	2004	60.6	147.9	43.1
Estonija	2004	62.9	n.a.	n.a.
Mađarska	2004	64.3	104.9	40.9
Portugalija	1986	75.4	106.3	59.8
Češka republika	2004	76.6	160.3	59.8
Malta	2004	77.4	n.a.	n.a.
Slovenija	2004	86.9	104.7	71.6
Kipar	2004	92.6	n.a.	n.a.
Grčka	1981	96.4	131.1	59.1
Španija	1986	103.0	133.9	69.7
Italija	1958	104.8	136.7	66.9
Francuska	1958	111.9	172.6	50.5
Finska	1995	115.1	139.5	85.3
Njemačka	1958	115.2	202.1	74.2
Velika Britanija	1973	119.3	302.7	77.4
Belgija	1958	121.1	240.5	79.5
Švedska	1995	123.8	172.2	105.4
Danska	1973	126.7	161.0	94.9
Austrija	1995	128.8	142.7	88.7
Holandija	1958	131.1	164.0	96.3
Irska	1973	143.7	158.1	104.3
Luksemburg	1958	264.3	n.a.	n.a.

Izvor: Eurostat News Release, 12 February 2008, Regional GDP per Inhabitant in the EU27.

Ostvarivanje ekonomske i društvene kohezije postiže se preko fondova za razvojno-projektnu pomoć, od kojih svaki ima određene tematske oblasti podrške:

– *Evropski regionalni fond za razvoj* namijenjen je investicijama u infrastrukturu, projektima i pomoći malim firmama, stvaranju novih radnih mjesta, lokalnom razvoju;

– *Evropski socijalni fond* namijenjen je smanjenju broja nezaposlenih, edukaciji, zapošljavanju siromašnih i dr.

– *Kohezioni fond*.

Ova tri fonda su poznata kao strukturni fondovi.

Međutim, u cilju ostvarivanja ruralnog razvoja i pomoći poljoprivrednicima, obalskim stanovnicima i dr. postoje evropske smjernice za oblast poljoprivrede i fond za izdavanje garancija, finansijski instrumenti u oblasti ribarske industrije itd.

Takva pomoć EU se pokazala vrlo efikasnom u svim zemljama stare Evrope. Ustanovljavanje prioriteta za dodjelu sredstava iz fondova, promoviše strukturno prilagođavanje onih regiona koji zaostaju u razvoju. Kofinansiranje razvojnih projekata po principu javno privatnog partnerstva se suštinski svodi na poruku „pomoći ljudima da sami pomognu sebi”.

Region ne može da dobija trajnu finansijsku pomoć od strukturnih fondova. Komisija stalno prati njihov razvoj! Kad region dostigne prosječan nivo razvoja sredstva se smanjuju i region je prinuđen da se prilagođava novoj situaciji. Uz takvu podršku razvile su se mnoge oblasti koje će u budućnosti biti osnova ekonomskog razvoja i stabilnosti!

Za sredstva pomoći imaju interes da konkurišu i razvijene zemlje članice, jer nakon te podrške, mogu da konstituišu drugačiju a efikasniju buduću regionalnu politiku svoje zemlje i ubrzaju unutrašnji ekonomski razvoj!

Udio sredstava EU namijenjen realizaciji regionalne politike se kretao od 1,2% budžeta EU (1975), 7,8% 1989. godini, sa tendencijom stalnog porasta tog učešća do 36% u 2008. godini (18, str. 6). Regije Centralne i Istočne Evrope, iako i same ulažu dio sredstava za podspješivanje regionalnog razvoja, značajno su ubrzale svoj socio-ekonomski razvoj, izvršile modernizaciju javne uprave, obnovile ili grade novu infrastrukturu u raznim domenima itd.

13. Ostvarivanje politike i mjera regionalnog razvoja, kao i kvalitet razvoja su usko vezani sa sistemski riješenim pitanjem decentralizacije i prenosa nadležnosti na niže nivoe odlučivanja, tj. one nivoe odlučivanja koji su bliže građanima, gdje se mogu adekvatno artikulirati zajednički problemi i interesi građana, a aktiviranjem institucionalnih, finansijskih i stručnih kapaciteta, definisati održivi razvojni projekti i rješavati naslijeđeni razvojni problemi.

Model teritorijalne organizacije mora da poštuje princip decentralizacije i regionalizacije kao način upravljanja državom! Upravljanje na srednjem i lokalnom nivou rasterećuje centralne vlasti niza poslova koje centralna vlast nema mogućnosti da blagovremeno i efikasno rješava.

Lokalne zajednice imaju veći senzibilitet da efikasnije rješavaju životne probleme. Tako lokalna zajednica (svojom ulogom, karakterom, veličinom), ostvaruje pravo inicijative i učešća u donošenju bitnih odluka za život građana na tom nivou, dok centralna vlast zadržava svoja prava i obaveze da obezbjeđuje zakonske, makroekonomske i finansijske okvire za podršku i realizaciju razvojnih projekata.

Dobrobit građana treba da je prevashodan cilj razvoja! Jer, oni, građani moraju biti aktivni učesnici u razvoju teritorije na kojoj žive. Njima se mora omogućiti da učestvuju u odlučivanju o prostornom razvoju svoje opštine, regiona, svoje države!

Širenje naselja, podizanje industrijskih, rudarskih, energetske, saobraćajnih i drugih vrsta objekata, vodna i eolska erozija, hemijska zagađivanja, zabarivanje površina i neselektivno pretvaranje poljoprivrednog zemljišta u građevinsko ili neplodno, poplave itd. ugrožavaju raspoložive resurse i prostor. Otuda se građanima nameće obaveza da brižljivo čuvaju i ostvare racionalno korišćenje resursa, radi buduće dobrobiti za sve.

14. Održivi razvoj, koji je više građenje principa nego definicija razvoja, u Crnoj Gori se može uspješno sprovoditi uključivanjem javnog, privatnog i civilnog sektora, te uključivanjem građana i porodice.

Budući ekonomski tokovi kod nas ne mogu biti izolovani od globalnih ekonomskih, političkih, bezbjedonosnih, kulturnih, naučnoistraživačkih i drugih kretanja i posljedica tih kretanja. Generacije će stvaranjem uticati jedne na druge, prenositi iskustva, dobra, ideje. Uveze li se u sve to tehnološki napredak i stalno širenje obima i kvaliteta znanja, tada će sve to biti u funkciji opšteg napretka i prevazilaženja regionalnih razlika i ublažavanja postojećih dispariteta u razvoju na prostoru Crne Gore. Takav razvoj će forsirati neophodne procese urbanizacije, industrijalizacije, promjene u pravcu revitalizacije demografskog faktora i sl.

Razvoj Crne Gore, a posebno njenog ruralnog prostora, ubuduće se mora usklađivati sa kapacitetima životne sredine kako Crna Gora ne bi postala „grabežno” društvo u odnosu na korišćenje resursa, a razvoj se ne bi odvijao na prostoru „borbe zelenog prostora i betona”.

Ekonomska politika se mora podvesti pod principe održivog razvoja! Imperativ skladnog ekonomskog razvoja je nasloniti ekonomsko razmišljanje i ekonomsko ponašanje na ekološke principe i racionalno korišćenje resursa jer se, u savremenim uslovima, zagađivanje životne sredine sve više izjednačava sa neefikasnošću poslovanja! Mora se forsirati ideja ekonomske i ekološke modernizacije, udruživanjem efekata privatnog i javnog sektora.

Viši nivo ekonomskog razvoja Crne Gore će iziskivati veći obim socijalnih usluga! To će tražiti da se, ubuduće, što više kombinuju procesi demokratije, participacije i profesionalnosti jer će to voditi višem nivou ekonomskog razvoja, višem nivou i kvalitetu života i životnog standarda. Takvi procesi razvoja će stvoriti realnu osnovu da svi ljudi nađu dobar posao, a da preduzetništvo, slobodna poslovna inicijativa, nove tehnologije, kvalitet obrazovanja i dr. budu direktni izvori dugoroč-

nog ekonomskog rasta i prevazilaženja regionalnih dispariteta i regionalnih razlika. Ekonomska politika države, regiona i lokalne zajednice moraju biti u funkciji pomaganja preduzetništva, slobodne inicijative, stalnog podizanja kvaliteta obrazovanja, učenja posebnih vještina u skladu sa savremenim tehnološkim promjenama itd.

Dakle, strateški cilj svakog društva mora biti ostvarivanje društvenog blagostanja.

To zahtijeva stvaranje povoljnih makroulova za ostvarivanje viših stopa rasta, dakle, optimalno upravljanje resursima i njihovo racionalno korišćenje, privlačenje novih investicija, što viši nivo javnog standarda, promovisanje demokratije i građanske participativnosti kao odraz visokog povjerenja u institucije građanskog društva u razvijenoj tržišnoj privredi, ostvarivanje socijalne pravde u pravnoj državi itd. Razvoj mora da prati razvoj kulture i obrazovanja u pravcu ostvarivanja kulturnog identiteta zemlje, što vodi višem kvalitetu života u zemlji kao cjelini, ali naročito u njenim regijama.

15. Svaku zemlju karakterišu njena vlastita istorija i društveno-ekonomska situacija što se mora uzeti u obzir kada treba definisati njen put ka Evropskoj uniji. Zemlja je dužna da svoje nacionalno zakonodavstvo i institucije prilagodi zajedničkim pravilima Unije, tj. da su nova nacionalna pravila kompatibilna sa evropskim.

Otuda ukupan koncept strategije regionalnog razvoja i odgovarajuće politike u Crnoj Gori, moraju uzeti u obzir opšte uslove i ciljeve razvoja zemlje! Posebna pažnja mora biti posvećena ciljevima strategije prostornog – regionalnog razvoja; vertikalnoj saradnji različitih nivoa vlasti i neophodnoj horizontalnoj saradnji između sektorski odgovornih institucija vlasti i administracije na nekom konkretnom nivou!

Posebna pažnja mora biti posvećena izazovima razvoja po periferiji zemlje – duž granica zemlje sa drugim zemljama, gdje bi izukrštanost saobraćajnica u prekograničnom smislu, davala podstrek regionalnom razvoju. Moraće se posebna pažnja obratiti mogućnostima koje pruža takva prekogranična saradnja kao i putevima uspostavljanja i ostvarivanja te prekogranične saradnje kroz mnoštvo zajedničkih razvojnih projekata.

Dobro osmišljena decentralizacija, te adekvatno i funkcionalno razvrstavanje i stepenovanje nadležnosti, prava, obaveza i odgovornosti od nivoa lokalne zajednice do nivoa države, osnovni su preduslov dobre regionalizacije, ali i kvaliteta života u takvoj zajednici! Ako to pitanje nije riješeno na zadovoljavajući način, tada i regionalizacija i regionalni razvoj ostaju u domenu centralnog upravljanja državom!

16. Koliko se kao instrumenat decentralizacije i uravnoteženja razvoja, na putu prevazilaženja naslijeđenih regionalnih problema može koristiti model metropolitanskih razvojnih područja? Pitanje je koliko tako veliki gradovi i zone njihovog razvojnog uticaja, kao koncept razvoja, mogu biti ugrađeni u politiku regionalnog razvoja, ali uz očuvanje životne sredine! Da li oni, kao makroregionalni centri i pojasevi razvoja oko njih, kompletirani infrastrukturnim sistemima koji ih umreženo povezuju i okružuju, jačaju teritorijalno-razvojnu kompetenciju velikih gradova i snaže njihov značaj u uspostavljanju funkcionalne kompetencije i homogenosti takvih ra-

zvojnih cjelina? Takođe, koliko manji gradovi mogu biti pokretači razvoja, a da svojim ubrzanim razvojem utiču na skladan razvoj u svom funkcionalnom okruženju uz očuvanje životne sredine? Sve su to pitanja na koja se odgovor može naći interdisciplinarnim prilazom i ozbiljnom analizom...

Važno pitanje je i koliko neki region sa prostorno-funkcionalnog i razvojnog aspekta može biti koherentan i povezan sa domaćim i prekograničnim okruženjem? Da li takva razvojna cjelina ima adekvatnu infrastrukturnu podršku da bi razvoj bio umrežen na regionalnim, subregionalnim i lokalnim nivoima?

Dakle, regioni, kao funkcionalne teritorijalno-razvojne cjeline nacionalne teritorije, prema prirodno-ekološkim, funkcionalnim, demografskim, ekonomsko-socijalnim obilježjima treba da budu razvojno podnošljivo uravnotežene cjeline! Sve to ukazuje da je regionalni razvoj dugoročan i sveobuhvatan proces unapređivanja održivog ekonomskog razvoja regiona uz uvažavanje njihovih specifičnosti.

17. Planinsko-turistički regioni Crne Gore: rejon Durmitora, Bjelasice, Prokletija, Ljubišnje i drugih, koji su prostornim planom određeni za turističke, mogu u budućnosti biti znatno više valorizovani u smislu korišćenja važnih prirodnih resursa i blagodeti tog podneblja, zadržavanja ljudi na tim prostorima da se kroz razne forme 'family business'a i na druge načine, bave seoskim i drugim oblicima turizma, rentabilnom poljoprivredom i proizvodnjom zdrave hrane prema međunarodnim standardima kvaliteta, stočarstvom, zanatstvom i drvoprerađivanjem u domaćoj radinosti, stvarajući tako uslove za zapošljavanje itd. Privredno i demografsko oživljavanje tih prostora ima svoju cijenu!

Taj prostor treba detaljno urbanizovati i učiniti ga dostupnim investitorima za programsko usmjeravanje ulaganja u projekte renoviranja smještajnih kapaciteta, kapaciteta za kongresni, seoski, vjerski turizam, gradnju planinskih staza za šetnju, trim-staza u nacionalnim parkovima, izgradnju raznih sportskih terena (fudbalskih, teniskih, dječjih igrališta itd.), izgradnju bazena, teretana i drugih sadržaja, za organizaciju kulturnih, folklornih, muzičkih i drugih manifestacija, a sve u cilju valorizovanja prostora i obogaćivanja ponude. Taj prostor valja valorizovati i kroz gradnju porodičnih domova i kuća za odmor bogatih stranaca kao što je slučaj sa Švajcarskom, Austrijom i drugim turistički i ekonomski razvijenim zemljama.

To će biti ozbiljan izazov za cjelokupan budući ekonomski život na tim prostorima Crne Gore. Da li ga je moguće od emigracionog pretvoriti u imigracioni i po koju cijenu?!

Za ostvarivanje takvih očekivanja neophodne su velike investicije, naročito u putnu infrastrukturu, koja daje podsticaj cjelokupnom razvoju. Kreditna podrška za razvoj malih i srednjih preduzeća bi trebalo da bude prevashodno razvojna i to za podršku projektima u nerazvijenim prostorima. Podrška bi se morala odnositi na „grace” period, rok otplate kredita, visinu kamatne stope i sl. Projekti u nerazvijenim područjima bi morali biti dodatno stimulisani ako su izvozno orijentisani, ako se završe prije roka, ako zapošljavaju nove radnike itd. Za praćenje i podršku razvo-

ju bi dobrodošla razvojna banka i stalno prilagođavanje uslova kreditiranja potrebama razvoja!

Za ubrzavanje i harmonizovanje razvoja mora se stvarati odgovarajući makroekonomski „biznis ambijent” radi integrisanja Crne Gore u evropsku i svjetsku ekonomiju! Preduslovi za to su izgradnja odgovarajuće infrastrukture: putne, energetske, telekomunikacione, komunalne i druge, stvaranje ambijenta za preduzetničko pokrivanje tog prostora sa što više manjih i srednjih preduzeća, reformisanje obrazovanja u smislu forsiranja modernih vještina i permanentnog obrazovanja i sl.

Investicije u zajedničke razvojne projekte prekogranične i druge transnacionalne saradnje lakše dobijaju podršku EU i međunarodnih finansijskih institucija. Privlačenje finansijskih sredstava za zajedničke projekte u regionu više dobija na težini nego kada su u pitanju pojedinačni projekti. Otuda je intenziviranje međuregionalne saradnje od ogromnog značaja za sve članice regiona i šire! U svemu tome privredne komore i druge privredne asocijacije moraju dati svoj doprinos kako bi se stvorio jedinstven ekonomski i trgovinski prostor u ovom dijelu Evrope.

18. Usaglašene koncepcije regionalnog razvoja i prostornog planiranja u regionima koji su predmet razvojne pažnje mogu presudno uticati na budući razvoj takvih regija sa različitim prostornim, demografskim, ekonomskim, socijalnim, etničkim i kulturološkim obilježjima!

Dobro osmišljene koncepcije regionalnog razvoja mogu dati nemjerljiv doprinos usklađenom regionalnom razvoju, racionalnom korišćenju resursa, te racionalnom razmještanju stanovništva, racionalnom korišćenju privrednih i neprivrednih potencijala, formiranju stabilne i održive ekonomije i poboljšanju kvaliteta života u njima za stanovništvo koje tamo živi, ali i za potencijalno nove stanovnike, koji bi, privučeni uslovima perspektivnosti življenja na nekom prostoru, došli i imali kvalitetan, siguran, ekonomski, kulturno i ekološki održiv život!

Na osnovu prethodnih konstatacija, kratka SWOT analiza ukazuje na:

Prednosti:

- značajni resursi za razvoj poljoprivrede, turizma, male privrede, usluga;
- dobar geografski položaj;
- potencijalno obrazovana radna snaga;
- otpočeo proces strategijskog pristupa regionalnom razvoju CG, urađena je Strategija regionalnog razvoja i dr.;
- zemlja je blizu ulaska u EU;
- stečeno značajno iskustvo na području razvojne politike jer su identifikovana područja kojima treba posebna razvojna podrška;
- reformski procesi uzeli maha, a dobri su uslovi za razvoj privatnog sektora;
- uspostavljena dobra saradnja sa zemljama u okruženju te mnogim međunarodnim organizacijama i institucijama na planu podrške regionalnom razvoju.

Slabosti-nedostaci:

- zastarjela privredna struktura koju treba izmijeniti;

- nerazvijena privreda i infrastruktura;
- suviše jaka demografska i razvojna polarizacija područja u Republici;
- nedovoljna ulaganja domaćih javno-privatnih sredstava u otklanjanju problema regionalnog razvoja;
- nedovoljan obim greenfield investicija, a posebno u sjevernom dijelu zemlje;
- nerazvijenost saobraćajne, komunalne, informaciono-komunikacione i druge infrastrukture;
- nedovoljno uključivanje evropskih načela regionalnog razvoja u domaće zakonodavstvo;
- problemi sa procjenjivanjem doprinosa uloženi sredstava u ruralnim područjima.

Šanse:

- učlanjenje zemlje u punopravno članstvo u EU;
- stvaranje temelja za pripremu CG za korišćenje strukturnih, IPA i drugih fondova, na načelima regionalne politike EU;
- pripreme za ugovaranje izgradnje moderne putne infrastrukture koja je glavni podsticaj razvoju zemlje;
- nastavak privatizacije i jačanje javno-privatnog partnerstva;
- jačanje demokratskih institucija u oblasti društvenog razvoja;
- jačanje institucija pravne države;
- korišćenje novih ekonomskih formi umrežavanja privrednih i neprivrednih subjekata (turističkog smještaja, transporta, agencija, obrazovanja, banaka, osiguranja...) i institucija (na nivou grada, regiona...) u cilju postizanja veće produktivnosti, inovativnosti, konkurentnosti tj. sinergetskih efekata;
- jačanje ekonomski razvijenijih i demokratskim formama bogatijih lokalnih zajednica;
- traženje puteva za rješavanje problema regionalnog razvoja zajedno sa okruženjem;
- uspostavljanje mehanizama za praćenje, ocjenjivanje i kontrolu uloženi sredstava;
- uključivanje domaćih i stranih eksperata za oblasti javnih politika na nacionalnom i regionalnom nivou, posebno na području regionalne politike;
- uvođenje normi i standarda EU kod obezbjeđivanja kvaliteta i marketinga proizvoda, kvaliteta životne sredine itd.;
- primjena novijih modela za uređivanje i praćenje regionalnog razvoja.

Prepreke:

- posljedice globalne finansijske i ekonomske krize na ekonomiju i razvoj zemlje;
- nedostatak investicija za izgradnju odgovarajućih kapaciteta infrastrukture;
- nastavak nepovoljnih demografskih trendova;
- visoka nezaposlenost, naročito u sjevernom dijelu zemlje, siromaštvo i usporen privredni razvoj tog dijela zemlje;
- politizacija pitanja vezanih za regionalni razvoj;

- nerearno procjenjivanje razvojnih mogućnosti na nacionalnom i lokalnom nivou;
- nedovoljna razrađenost pojedinih rješenja;
- dalje održavanje prednosti razvijenijih regija u brzini razvoja što može da održi ili produbi razlike u razvijenosti.

Imajući u vidu navedene činjenice, u narednih pet godina treba se usredsrediti na globalni ekonomski oporavak od posljedica globalne finansijske i ekonomske krize uz podsticanje što dinamičnijeg regionalnog i ruralnog razvoja, stvaranjem novih poslova u poljoprivredi, turizmu, uslugama, šumarstvu, drvoprerađi i drugim oblastima.

Takođe, forsiranjem 'logike razvoja' umjesto 'logike pomoći i dotacija', saradnjom sa institucijama EU i direktnim okruženjem, širenjem mreže razvojnih i finansijskih institucija i boljom informisanošću, moraće ojačati sposobnosti regija da se bore za tržište i veću konkurentnost svojih proizvoda na njemu. Generalno gledano, bitno je širiti sliku o kratkoročnim i dugoročnim ciljevima regionalnog razvoja na prostoru Crne Gore i identifikovati mogućnosti premošćavanja regionalnih razlika putem:

- građenja kapaciteta putne i druge infrastrukture, što je primarni pokretač ravnomyernog regionalnog razvoja;
- građenja neophodnih kapaciteta infrastrukture koji se odnose na vodu, struju, komunalne i kanalizacione sisteme itd.;
- jačanja ljudskog kapitala, podizanja kvaliteta i standarda obrazovanja;
- jačanja privatnog sektora kroz razne ekonomske podsticaje;
- trajnog unapređenja kvaliteta života ljudi u ruralnim prostorima;
- aktivnog uključivanja državnih i drugih kapaciteta da podstiču i prate rezultate razvoja na regionalnom i ruralnom prostoru;
- jačanja prekogranične i druge saradnje (IPA-programi EU) a kasnije, nakon dobijanja statusa kandidata, dobijanje šansi za korišćenje i drugih komponenti IPA-programa za regionalni razvoj, razvoj ljudskih resursa i ruralni razvoj.

U periodu između 2015. do 2025. godine, bilo bi realno očekivati da Crna Gora, već kao punopravna članica EU, sa otvorenom tržišnom privredom, uz podršku razvojnim projektima iz strukturnih i drugih fondova EU, bude usredsređena na:

- intenzivnu izgradnju infrastrukture (regionalne i međuregionalne putne, informacione, telekomunikacione, i druge);
- unapređenje ljudskih potencijala (koji će se sve više grupisati u centrima opština, prema već ispoljenim tendencijama), na jačanje sistema obrazovanja u skladu sa evropskim standardima, unapređivanje permanentnog obrazovanja (učenje stranih jezika, rad na računarima i sl.), dostizanje visokih standarda u toj oblasti itd.;
- podršku depresiranim regijama i zamjenu ranije (zastarjele i neproduktivne) privredne strukture novom, kroz koncentraciju biznisa, podršku ruralnom turizmu raznih oblika (planinski, izletnički, poslovni, vjerski, zdravstveni), izgradnju novih

kapaciteta u toj oblasti i podizanje kvaliteta rada u njima, podršku poljoprivrednoj djelatnosti i raznim oblicima farmi koje će se graditi prema zajedničkoj politici EU u toj oblasti, kroz organizovan otkup, podršku raznovrsnim uslugama radi stvaranja uslova za ekonomsku integraciju u bliže i šire okruženje;

- umrežavanje privrednih i neprivrednih subjekata i institucija (iz privatnog i javnog sektora) geografski povezanih i usmjerenih na zajedništvo i komplementarnost;

- postizanje specijalizacije u proizvodnji i uslugama, uz primjenu novih tehnologija i znanja (high-tech sectors) i proizvođenja po evropskim standardima, radi postizanja visokog kvaliteta proizvoda za tržište, radi izvoza turističkih, saobraćajnih, finansijskih i drugih usluga itd.;

- postizanje pune zaposlenosti i visokog kvaliteta života u regionu Crne Gore;

- očuvanje životne sredine i poštovanje principa održivog razvoja;

- podizanje opšteg nivoa razvoja, kvaliteta života, demokratije, ljudskih prava i sloboda, postizanje opšte sigurnosti, a kroz to, podizanje nivoa kompetitivnosti privrede Crne Gore;

- intenziviranje prekogranične i transregionalne ekonomske, saobraćajne, političke, bezbjedonosne, kulturne i drugih oblika međuregionalne saradnje, čime će se opšti razvoj Crne Gore harmonizovati sa okruženjem i postići potrebna razvojna konvergencija u okviru EU.

Budući regionalni razvoj u okviru EU biće definisan budućom regionalnom, strukturnom i kohezionom politikom Unije, za koju se očekuje da će biti nastavljena.

Pošto je EU izabrala jedinstveno tržište i ekonomsku i monetarnu uniju, kao osnovni koncept razvoja, takva njena politika treba da vodi u:

- regionalnu razvojnu konvergenciju u smislu teritorijalnog razvoja;

- strukturno prilagođavanje domaće privrede uz respektovanje tržišnih kriterija;

- povećanu odgovornost ekonomskih subjekata u svim oblastima: preduzetnika, učesnika javne regulative, zaposlenih i drugih subjekata u smislu korišćenja pruženih mogućnosti koje se odnose na slobodan pristup širokom tržištu roba i radne snage u EU.

Regionalna konvergencija obično jača između bogatijih regiona te otuda EU mora da koordinira regionalne politike država članica! Upotrebom konstituisanih izvora finansiranja razvojnih projekata, EU pomaže ostvarivanju zajedničkih ciljeva i prioriteta razvoja kako se ne bi ugrozile funkcije uspostavljenog jedinstvenog tržišta, već postiglo uspostavljanje prostorno-ekonomsko-socijalne kohezije na cijelom prostoru EU. Otuda su postizanje kohezije, razvojne konvergencije i ekonomske i drugih oblika integracija, osnovni ciljevi i pravci djelovanja regionalne politike EU.

U skladu sa takvim kretanjima, treba očekivati da Crna Gora, ekonomski, politički, bezbjedonosno, kulturno i na druge načine bude čvrsto integrisana u EU i da, kao otvoren sistem, izgradi dinamičnu, konkurentnu i efikasnu ekonomiju, postigne visok obrazovni nivo cijele populacije, izgradi razvijen preduzetnički sloj, osposobljen da organizuje efikasno privređivanje u skladu sa dostignutim tehnološkim napretkom

i institucije koje kompetentno podržavaju i prate budući razvoj zasnovan na znanju, što je oblik privređivanja, zasnovan na onim resursima i visokim tehnologijama koje su rezultat modernih tehnologija, inovacija, znanja... Takve oblasti su elektroindustrija i nove vrste energije, čuvanje, štednja i povećanje energetske učinka; zatim računarske i telekomunikacione tehnologije; novi materijali i proizvodi dizajnirani u skladu sa novim tehnološkim mogućnostima; biotehnologije i genetski inženjering; usavršavanje organizacije i upravljanja u proizvodnim i drugim sistemima; uklanjanje otpada i zaštita životne sredine kao pretpostavke razvoja na principima održivosti itd.

Za takav razvoj će morati da postoji odgovarajuća infrastruktura i kod nas, kako bi se postigla efikasna alokacija znanja kao razvojnog resursa i ono koristilo kao ključni faktor budućeg razvoja u društvu znanja.

UMJESTO ZAKLJUČKA

1. Crna Gora se može u većini smatrati problematičnom u pogledu regionalnog razvoja. Otuda politika regionalnog razvoja Crne Gore mora biti razvijana u skladu sa nacionalnim osobenostima, a usredsređena na to da se uklopi u „prostor mogućnosti” koje bude pružao budući opšti razvoj i budućnost življenja u Evropskoj uniji! Moraće se aktivirati svi razvojni potencijali kako na lokalnom tako i nacionalnom nivou, planirati energetske sigurnost i njenu održivost, uz integrisanje obnovljivih izvora energije i iskoristiti sve prednosti koje pruža informaciono društvo kako bi se izbjeglo zaostajanje za Evropskom unijom. Politika razvoja moraće biti usredsređena na smanjivanje regionalnih dispariteta i ubrzavanje ekonomskog razvoja i ruralnih prostora radi unapređivanja opšte ekonomske i socijalne kohezije, radi postizanja održivog i ujednačenijeg regionalnog razvoja.

2. Cio prostor Crne Gore se mora interdisciplinarnom analizom funkcionalno valorizovati kada je u pitanju uređenje prostora za industrijske, poljoprivredne, energetske, infrastrukturne, turističko-rekreativne i druge namjene. Za očekivati je da će dalja izgradnja i širenje gradova biti uslovljeni ozbiljnom revalorizacijom uloge i značaja ruralnih prostora. Interes, potreba i korist od kvaliteta života stanovništva, uz ubrzavanje razvoja, nalažu da se organizovano i osmišljeno pažnja usmjeri ka prostoru kao skupom resursu! Građanima se mora dati prilika da sami učine za svoju životnu sredinu i prostor bar približno toliko koliko to čine drugi u drugim ekološki očuvanim sredinama. Dakle, koncept strategije regionalnog razvoja zemlje i građenje odgovarajuće politike u vezi sa tim, moraju se temeljiti na opštim uslovima i ciljevima razvoja. Mora se slijediti jasna ideja o ciljevima prostornog-regionalnog razvoja kojima se teži.

3. Budući poslovni modeli moraće respektovati održivi razvoj, prihvatanje i implementaciju novih tehnologija koje neće razorno uticati na životnu sredinu.

Trasiranje strateških pravaca budućeg privrednog, naučnotehnološkog, socijalnog, kulturnog razvoja moraće odgovarati potrebama budućih generacija jer će se morati respektovati globalne promjene u strukturi proizvodnih faktora, i značaj ne-

materijalnih faktora kao što su: znanje, informacija, organizacija, kultura itd. Društvo znanja i ekonomija zasnovana na znanju je neizbježna etapa u budućem razvoju!

4. Moraće se stalno respektovati obim i kvalitet znanja jer je ono dobro od opšteg interesa. Moderan sistem obrazovanja i neprekidno usavršavanje, razvijanje naučnoistraživačkih aktivnosti, upotreba modernih tehničkih sredstava, stimulisanje investicija u znanje, zaštita intelektualne svojine i sl., presudni su za opšti razvoj Crne Gore. Dakle, visok ovrazovni nivo cijele populacije, stabilne institucije koje regulisu i nadgledaju razvoj i razvijen preduzetnički sloj su temelji budućeg razvoja jedne otvorene, efikasne tržišne privrede, integrisane u ekonomsko i poslovno okruženje.

Respektovanje tržišnih principa i principa održivog razvoja se mora pozitivno odraziti na buduću ekonomski razvoj Crne Gore, na ubrzano prevazilaženje ozbiljnih naslijeđenih problema regionalnog razvoja unutar zemlje i dispariteta prema zemljama iz kontinentalnog okruženja, na ubranu razvojnu konvergenciju Crne Gore sa okruženjem i u okviru Evropske unije!

5. Da bi se sve to postiglo, mora se respektovati način funkcionisanja prirode i prema njoj se podešavati industrijski sistemi kako bi ovi, ubuduće, imali što manji negativni efekat na prirodu. Tržište će morati da valorizuje „zelene” tehnologije a, u novoj tehnološkoj eri, proizvođači ce morati da svoju efikasnost mjere očuvanošću životne sredine u kojoj žive i stvaraju. Priroda u ruralnom dijelu Crne Gore moraće revitalizovati i osvježiti život i privrednu djelatnost, respektovanjem principa održivog razvoja, očuvanja ekosistema i sl.

6. Ekonomske i druge vrste integracija doprinosiće razvojnoj konvergenciji i prevazilaženju strukturnih dispariteta između zemalja i regiona, čime će se ostvarivati saobraćajno, poslovno i preduzetničko pokrivanje i razvojna harmonizacija prostora, a olakšati i ubrzati kretanje kapitala, tehnologija, radne snage, znanja, vještina... Time će se ostvarivati neophodno uzajamno regionalno razumijevanje i usaglašavanje razvoja, eliminisanje ekonomskog dualizma i mogućih etničkih tenzija.

7. Vlade moraju ulagati napore na prilagođavanju svoje pravne i institucionalne infrastrukture kako bi se realizovala finansijska podrška budućim projektima i programima iz raznih potencijalnih izvora, stalno ubrzavao razvoj i povećavao integracioni kapacitet zemlje.

8. Pošto je regionalni razvoj okrenut ljudima i kvalitetu njihovog života u lokalnim zajednicama, u skladu sa principima regionalne politike EU, velika pažnja mora biti usmjerena ka razvoju ruralne ekonomije, unapređivanju ljudskog potencijala u njoj, kvalitetu života, potrebama ljudi, identifikaciji razvojnih projekata i mogućnosti, izgradnji neophodnih kapaciteta vode, struje, kanalizacije, obrazovanja, lokalnih institucija, razvoju prigraničnih oblasti, telekomunikacijama, marketingu lokalnih proizvoda itd.

9. Iskustva evropske regionalne razvojne politike na planu postizanja ekonomske, socijalne, teritorijalne i druge kohezije, dobijena smanjivanjem razlika u nivou razvijenosti, nezamjenljiva su.

LITERATURA

- [1] Bošnjak M.: *Razvojni potencijali i ekonomske perspektive Srbije i Crne Gore*, planerska hrestomatija, Beograd, 2002.
- [2] *Brdsko-planinska područja, stanje, perspektive i razvoj poljoprivrede, zadrugarstva i sela*, Naučni skup Žabljak, 1995.
- [3] CESS magazin, časopis za regionalnu politiku i razvoj, Novi Sad, br. 15, 2008.
- [4] *Demografska kretanja i populacioni problemi u Crnoj Gori*, Naučni skup CANU, 2006.
- [5] *Demografski trendovi u Crnoj Gori od sredine XX vijeka i perspektive do 2050 g.*, Monstat, Podgorica, 2008.
- [6] Field, B. C.; Field, M. K.: *Environmental Economics – 3 th ed.*, McGraw Hill Irwin, 2002.
- [7] Inovation, Inclusion and Integration, The World Bank r., 2008.
- [8] Jovanović M.: *Ekonomika Evropske ekonomske zajednice*, S. A, Beograd, 1985.
- [9] *Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore*, Podgorica, januar 2007.
- [10] *Nacrt zakona o regionalnom razvoju Srbije*, 2001.
- [11] Pivovar E. I.: *Postsovetskoe prostranstvo: alternativni integraciji*, St. Petersburg, 2010.
- [12] *Poljoprivreda i turizam Crne Gore*, Zbornik radova, Bar, 2001.
- [13] Radulović J.: *Procesi globalizacije i 'Welfare State'*, Podgorica, 2006.
- [14] *Regionalni razvoj i demografski tokovi balkanskih zemalja*, Niš, jun 2003.
- [15] *Regions of the European Union*, Eurostat-Stat. books, A statistical portrait-2009. ed.
- [16] *Selo u Crnoj Gori*, Naučni skup, CANU, 2004.
- [17] *Strategija regionalnog razvoja Crne Gore*, Podgorica, mart 2005.
- [18] *Strategija razvoja turizma u Crnoj Gori do 2020*, Ministarstvo turizma, Podgorica, decembar 2008.
- [19] *Sustainable Development-New Bearings for the Nordic Countries*, Kopenhagen, 2009.
- [20] *The Future of European Union*, 19 th Report of Sesson 2007-2008, jul 2008.
- [21] *Tranzicioni procesi, dometi, ograničenja i perspektive*, Naučni skup, CANU 2004.
- [22] *Ugovor o Evropskoj uniji – od Rima do Mاستrihta* (prevod D. Lopandić, M. Janjević) Beograd, 1995.
- [23] Waters M.: *Globalization*, 2 nd edition, London-New York.
- [24] *Zbornik radova – Ekonomski fakultet*, Podgorica, 1995.

